

Date: 27th April-2026

O'ZBEKISTONDA TRANSMILLIY KORPORATSIYALAR FAOLIYATINI
YEVROPA ITTIFOQI TAJRIBASI ASOSIDA HUQUQIY
TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Mansurov Shohsaidxon Yoqubxon o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti

Biznes huquqi mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda O'zbekiston Respublikasida transmilliy korporatsiyalar (TMK) faoliyatining hozirgi huquqiy holati tahlil qilinadi, Yevropa Ittifoqi (YI) tajribasi (xususan, Korparativ barqarorlik bo'yicha due diligence to'g'risidagi direktiva – CSDDD) asosida milliy qonunchilikni takomillashtirish yo'llari va istiqbollari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida TMK faoliyatini barqaror rivojlanish tamoyillari bilan uyg'unlashtirish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, milliy manfaatlarni himoya qilish va xalqaro standartlarga moslashish imkoniyatlari asoslangan. Tadqiqot maqsadi mas'uliyatli investitsiyalar, korporativ boshqaruv, shaffoflik va nizolarni hal etish bo'yicha normalarni takomillashtirish yo'llarini asoslashdir. Metodologiya qiyosiy-huquqiy, tizimli va normativ tahlilga tayangan.

Kalit so'zlar: transmilliy korporatsiyalar, investitsiya qonunchiligi, Yevropa Ittifoqi tajribasi, due diligence, barqaror rivojlanish, shaffoflik, manfaatdor tomonlar, nizolarni hal etish.

Kirish

Transmilliy korporatsiyalar faoliyati zamonaviy iqtisodiyotda kapital, texnologiya, boshqaruv va bozorlar integratsiyasining asosiy drayverlaridan biri bo'lib, ular ishtirok etayotgan davlatlarda investitsiya muhitini yaxshilash bilan birga murakkab huquqiy xatarlarni ham yuzaga keltiradi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda investitsiyalarni jalb etish, korporativ boshqaruvni modernizatsiya qilish, davlat va xususiy sektor hamkorligini kengaytirish hamda xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyati ustidan maqsadli tartibga solish instrumentlarini kuchaytirish yo'nalishida sezilarli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, O'zbekiston iqtisodiyotida TMKlar (Coca-Cola, Nestle, General Motors va boshqalar) yangi texnologiyalar, ish o'rinlari va eksport potensialini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq transmilliy korporatsiyalar (keyingi o'rinlarda TMK) faoliyatining huquqiy doirasi ko'p qatlamli bo'lib, u bir vaqtning o'zida milliy korporativ qonunchilik, investitsiya rejimlari, soliq va bojxona qoidalari, raqobat huquqi, mehnat, ekologiya, shuningdek, xalqaro xususiy huquq va nizolarni hal etish mexanizmlari bilan tutashadi. Shu sababli muammo faqat investorga qulaylik yaratish bilan cheklanmaydi, balki bozor intizomi, huquqiy aniqlik, javobgarlik va manfaatlar muvozanatini ta'minlaydigan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Date: 27th April-2026

Asosiy qism

O‘zbekistonda TMKlar alohida qonun bilan emas, balki xorijiy investitsiyalar umumiy tartibi doirasida tartibga solinadi. Asosiy hujjat – 2019-yil 25-dekabrda qabul qilingan “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun (№ LRU-637). U xorijiy investorlarga teng huquq va himoya, milliy investorlarga nisbatan kamsitmaslik, foyda va kapitalni erkin o‘tkazish, millatlashtirishdan himoya kafolatlarini beradi. Xorijiy investitsiyalar ulushi kamida 15 % bo‘lgan korxonalar “xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar” deb tan olinadi.

Hukumat 2016-yildan beri amalga oshirayotgan islohotlar natijasida investitsiya muhiti yaxshilandi (Doing Business reytingida 69-o‘rin, 2022-yilda xorijiy to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar 9 mlrd dollardan oshdi). Biroq qonunchilikda TMKlarning qiymat zanjiri bo‘ylab inson huquqlari va ekologik ta‘sirini majburiy baholash (due diligence) mexanizmlari, korporativ boshqaruvning chuqur standartlari yetarli emas. Natijada milliy manfaatlarni himoya qilish, texnologik qaramlik va foyda oqib chiqish xavfi saqlanib qolmoqda.

Yevropa Ittifoqi tajribasi TMK faoliyatini tartibga solishda ikki asosiy g‘oyani uyg‘unlashtirishi bilan e‘tiborlidir: birinchisi, ichki bozor erkinliklari va kapital harakati uchun barqaror huquqiy sharoit yaratish; ikkinchisi, korporativ boshqaruv, shaffoflik, barqaror rivojlanish va manfaatdor tomonlar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha yuqori standartlarni bosqichma-bosqich majburiylashtirish. Bu yondashuv O‘zbekistonda ham TMKlarning ijobiy iqtisodiy ta‘sirini kuchaytirish va salbiy eksternaliyalarni kamaytirish uchun normativ “muvozanat dizayni”ni ishlab chiqishda nazariy hamda amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Tadqiqot doirasida YI tajribasi deganda faqat alohida direktiva yoki reglamentlar emas, balki “yumshoq huquq” vositalari, korporativ hisobot va audit madaniyati, raqobat siyosati hamda sud-amaliyotining tartibga solishdagi o‘rni ham nazarda tutiladi [5; 6]. O‘zbekiston sharoitida esa bu elementlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki huquqiy transplantatsiya xatarlarini inobatga olgan holda moslashtirish muhim.

TMKlarni huquqiy tartibga solishning dastlabki masalasi ularning bozor subyekti sifatidagi huquqiy maqomini va manfaatlar to‘qnashuvi ehtimollarini aniq belgilashdir. Amaldagi korporativ va investitsiya qonunchiligi xorijiy investorlar ishtirokidagi yuridik shaxslar uchun umumiy rejimni belgilaydi, biroq TMKlar ko‘pincha murakkab guruh tuzilmalari, transchegaraviy shartnomalar, intellektual mulk va transfer narxlash kabi instrumentlardan foydalanadi. Natijada real nazorat markazi, foyda konsentratsiyasi, risklarning taqsimlanishi va mas‘uliyat chegaralari noaniqlashishi mumkin. YI tajribasi bu nuqtada korporativ guruhlar shaffofligini oshirish, benefisiar mulkdorlikni aniqlash, konsolidatsiyalashgan hisobot va audit talablarini kuchaytirish orqali “tuzilmaviy shaffoflik”ni ta‘minlashga intiladi [6]. O‘zbekistonda ham TMKlar bilan bog‘liq bitimlar, ayniqsa, bog‘liq shaxslar ishtirokidagi yirik bitimlar va manfaatdorlik bitimlari bo‘yicha korporativ nazorat mexanizmlarini amaliy ijro etiladigan tarzda takomillashtirish dolzarbdir. Bu yerda masala faqat majburiyatlarni qog‘ozda belgilash emas, balki mustaqil

Date: 27th April-2026

direktorlar instituti, kuzatuv kengashlari vakolatlarini real kuchaytirish, ichki auditning mustaqilligini kafolatlash va javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash bilan bog'liq.

Ikkinchi muhim yo'nalish TMKlarning "mas'uliyatli xulq-atvori"ni normativ jihatdan shakllantirishdir. YI doirasida korporativ barqarorlik, yetkazib berish zanjirlarida tekshiruv, ekologik va ijtimoiy xatarlarni boshqarish kabi yondashuvlar tobora ko'proq huquqiy talablar bilan mustahkamlanmoqda. Ushbu tamoyillarni O'zbekistonda qo'llashda ehtiyotkor muvozanat zarur: bir tomondan, investor uchun ortiqcha ma'muriy yuk yaratilmasligi, ikkinchi tomondan, ishlab chiqarish xavfsizligi, ekologik standartlar va mehnat huquqlarining amalda ta'minlanishi kerak. O'zbek huquqshunoslari investitsiya munosabatlarida huquqiy kafolatlar bilan birga javobgarlik mexanizmlari ham uyg'un bo'lishi zarurligini alohida ta'kidlaydilar [1]. Shu nuqtai nazardan, TMKlarning yirik loyihalari bo'yicha ekologik-ijtimoiy ta'sirni baholash, jamoatchilik bilan maslahatlashuv, shikoyatlarni ko'rib chiqish tartiblari va kompensatsiya mexanizmlarini yagona standartga keltirish taklifi ilmiy asosli ko'rinadi. Bunda "due diligence" (lozim darajadagi ehtiyotkorlik yoki kompleks tekshiruv) tushunchasini to'liq import qilish emas, balki milliy nazorat tizimi bilan uyg'unlashtirilgan, aniq mezon va protseduralarga ega bo'lgan tekshiruv majburiyatlari konsepsiyasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Uchinchi yo'nalish investitsiya nizolarini oldini olish va hal etish mexanizmlaridir. TMKlar ishtirokidagi nizolar ko'pincha murakkab shartnomaviy tuzilmalar, davlat organlarining ma'muriy qarorlari va tartibga solish o'zgarishlari bilan bog'liq bo'lib, ular investor ishonchi va davlatning tartibga solish suvereniteti o'rtasidagi nozik muvozanatni yuzaga chiqaradi. Xalqaro investitsiya huquqida "adolatli va teng munosabat", "to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ekspropriatsiya" kabi standartlar turlicha talqin qilinishi mumkinligi, amaliyotda esa nizolarni arbitraj orqali ko'rish keng tarqalgani ma'lum [7]. O'zbekiston uchun bu yo'nalishda ikki masala dolzarb: birinchisi, investitsiya shartnomalarida risklarni aniq taqsimlaydigan, tartibga solish o'zgarishlari bo'yicha "barqarorlik" bandlarini o'ylangan tarzda belgilaydigan hamda mahalliy huquq bilan kolliziyani kamaytiradigan model shartnomalar amaliyotini kengaytirish; ikkinchisi, nizolarni sudgacha hal etish, mediatsiya va muzokara mexanizmlarini institutsional kuchaytirish.

Ushbu tahlil asosida huquqiy takomillashtirishning umumiy konseptual yo'nalishi sifatida "integratsiyalashgan tartibga solish" yondashuvini taklif etish mumkin, ya'ni TMKlar uchun yagona va izchil talablar tizimini yaratish, bunda korporativ shaffoflik, mas'uliyatli xulq-atvor standartlari, raqobat qoidalari, soliq shaffofligi va nizolarni hal etish protseduralari bir-birini to'ldiradi. Bunda YI tajribasidan olinadigan asosiy saboq shundaki, tartibga solishning samaradorligi faqat normativ matnlar ko'pligida emas, balki institutsional ijro, audit va hisobot madaniyati, sud nazorati hamda manfaatdor tomonlar ishtirokiga tayangan "huquqiy ekotizim"da namoyon bo'ladi. O'zbekistonda TMKlar faoliyatini huquqiy takomillashtirish istiqbollari aynan shu ekotizimni bosqichma-bosqich shakllantirish, huquqni qo'llash sifatini oshirish va investor hamda jamiyat manfaatlari o'rtasida barqaror muvozanatni ta'minlash bilan belgilanadi.

Date: 27th April-2026

Xulosa

Xulosa sifatida aytish mumkinki, O‘zbekistonda TMKlar faoliyatini Yevropa Ittifoqi tajribasi asosida takomillashtirish, avvalo, korporativ guruhlar shaffofligini kuchaytirish, manfaatlar to‘qnashuvini boshqarish, mas’uliyatli investitsiya standartlarini milliy tartibga solish bilan uyg‘unlashtirish, raqobat siyosatini iqtisodiy tahlilga tayangan holda rivojlantirish hamda investitsiya nizolarini oldini olishga qaratilgan protsessual mexanizmlarni mustahkamlashni talab etadi. Bu yondashuv TMKlarning kapital va texnologiya olib kirishdagi ijobiy rolini saqlagan holda, huquqiy aniqlik va javobgarlikni oshirish orqali barqaror iqtisodiy natijalarga erishish imkonini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Хван Л. Б. Инвестиция хукуки: назария ва амалиёт. Тошкент: TDYU нашриёти, 2020. 312 б.
2. Суханов Е. А. Гражданское право: В 4 т. Т. 1. Общая часть. Москва: Статут, 2019. 576 с.
3. Ергашев И. М. Корпоратив хукук: дарслик. Тошкент: Юридик адабиётлар нашриёти, 2021. 368 б.
4. OECD. OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct. Paris: OECD Publishing, 2023. 108 p.
5. Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford: Oxford University Press, 2020. 1168 p.
6. Barnard C., Peers S. European Union Law. Oxford: Oxford University Press, 2023. 992 p.
7. Dolzer R., Schreuer C. Principles of International Investment Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 432 p.

